

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

MINDAUGAS KLOVAS

THE ORIGIN AND DIFFUSION OF PRIVATE DOCUMENTS IN THE GRAND
DUCHY OF LITHUANIA FROM THE END OF 14TH TO THE BEGINNING OF
THE 16TH CENTURY (1529)

Summary of Doctoral Dissertation

Humanities, History (05 H)

Vilnius, 2017

The dissertation was prepared at Vilnius University in 2012–2016.

Supervisor - prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

The dissertation is being defended at the Academic Council at Vilnius University:

Chairman - prof. dr. Irena Valikonytė (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

Members:

dr. Rūta Čapaitė (Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05 H),

prof. dr. Rita Regina Trimonienė (Šiauliai University, Humanities, History – 05 H),

doc. Dr. Liudas Jovaiša (Vilnius University, Humanities, History – 05 H),

dr. Sergej Polechov (Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Humanities, History – 05 H).

The dissertation will be defended at an open meeting of the Academic Council at Vilnius University at the Faculty of History (room 211) at 3 p. m., on 30 June 2017.

Address: Universiteto g. 7, LT-01122, Vilnius.

The summary of the dissertation has been distributed on 30 May 2017. It is available at the libraries of Vilnius University, the Lithuanian Institute of History and the Vilnius University website: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

MINDAUGAS KLOVAS

PRIVAČIŲ DOKUMENTŲ ATSIKRAVIMAS IR RAIDA LIETUVOS DIDŽIOJOJE
KUNIGAIKŠTYSTĖJE XIV A. PABAIGOJE – XVI A. PRADŽIOJE (1529 M.)

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2017

Disertacija rengta 2012–2016 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje:

Pirmininkė – prof. dr. Irena Valikonytė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Nariai:

dr. Rūta Čapaitė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H),

prof. Rita Regina Trimonienė (Šiaulių Universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H),

doc. Dr. Liudas Jovaiša (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H),

dr. Sergej Polechov (Rusijos mokslų akademijos, Rusijos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Disertacija bus ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2017 m. birželio 30 d. 15 val. 211 autorijoje Istorijos institute.

Adresas: Universiteto g. 7, LT-01122, Vilnius.

Daktaro disertacijos santrauka išsiuntinėta 2017 m. gegužės 30 d. Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto, Lietuvos istorijos instituto bibliotekose ir Vilniaus universiteto interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

The Topic

Despite the early episodes related to foreign policy in the 13th and early-14th centuries, the beginning of the development of written culture in the Grand Duchy of Lithuania (GDL) can be considered the 1370s and 1380s. At this time foreign policy came to be ever more often managed with documentation of various types and natures, and documents started to be used in internal life. The Gediminids who governed certain Ruthenian regions in the 1370s began issuing written privileges to their subordinates, and starting in the 1380s private documents are also found. Written culture in the internal life of the GDL changed significantly after the country's Christianization in 1387. Written documents spread the fastest in the ruler's manor and the Church (the offices of the bishops of Vilnius and Luck, and the Franciscan and Dominican orders). Historiography records that the office of the Grand Duke Vytautas became one of the centres from which the culture of written documents and written text began to spread to society, and the spread of literacy changed society, its legal, political and economic culture, also encouraging manifestations of creativity. One of the most important moments in GDL society, when written documents became a guarantor of rights that had been granted, was the granting by the Polish King and Lithuanian Grand Duke Jogaila in 1387 of privileges to Lithuania's Catholic noblemen, to the diocese of Vilnius and to the town of Vilnius. The diffusion of written culture took place throughout the entire 15th century. Written documents were drawn up not only within the ruler's estate or ecclesiastical institutions, but also among dukes, gentry, less wealthy noblemen and townspeople. From the beginning of the 15th century, the use of documents in internal life intensified. The Grand Duke of Lithuania started regularly giving written privileges to noblemen, churches, towns and separate principalities, court proceedings started to be written, and eventually the Lithuanian *Metrica* started to be written. The overall level of literacy in society increased in the 15th century, with increasing numbers of literate people. Noblemen more and more often managed public and personal affairs through letters, supplications of the gentry reached the Roman Pontiff. However, a greater part of society used documents only for everyday transactions. It was in this context that private documents appeared, made by literate persons of various status and education. The private document was an important part of the multifaceted nature of written culture. In

order to properly understand it, an understanding is first of all needed of private documents' place, functional circumstances in the society of the time, trends of diffusion and the development of their form (*formular*). The reception of written culture based on both Latin and Byzantine traditions is characteristic of the GDL. Thus there is a need for more detailed research of the interaction between the *formulars* of the two documentary traditions and their influence on each other. This dissertation examines the genesis and early development of private documents. In this way, it should contribute to a better understanding of written juridical culture in the 15th and early 16th centuries, revealing the cultural complexity of the GDL in terms of the coexistence of the Latin and Ruthenian juridical systems.

Object of Research

Private documents are documents related to the private (civil) legal sphere issued by dukes, gentry, less wealthy noblemen, townspeople and peasants. According to their purpose, private documents are divided into these types: foundations and donations, testaments, sales, exchanges, pledges, bestowals, debt notes and others. Documents issued by third parties, such as court judgements, decrees and complaints, are not regarded as private. Documents' form (*formular*) and authentication measures differed in the Latin, Ruthenian and Polish written cultures. The dissertation's research object is the document, i.e. the original document, which had a dispositive function. The study analyses sources which are extant in different forms: originals, copies, duplicates, records, transumpt and registers. Other forms are used to the extent that they provide information about the original document: issuer/recipient, *formular*, sealing details, materials and so on.

Chronology

The time period covered by the study runs from the late 14th century to the early 16th century (1529). The first-known private documents of two different traditions (Ruthenian and Latin) date to the end of the 14th century – hence the start of the time period. The earliest Ruthenian documents are dated 1385 (a bestowal of landholdings) and 1384/1398 (an exchange of landholdings). The earliest Latin document was written in 1387 (a donation). The study comes to an end with the First Lithuania Statute (1529).

Although relatively little attention is given in the Statute to private documents, it should be seen as certain milestone in the role of documents in the GDL.

Aim and Objectives

The aim of the research is to investigate the functioning and features of the development of private documents of the GDL from the end of the 14th to the beginning of the 16th century (1529). To this end, the objectives of the research are:

1. To analyze the main terms in diplomatics –document, act, private document– and to define a framework for their clearer use.
2. To determine the circumstances of the origin of private documents at the end of the 14th century and the factors which subsequently influenced the development of documents up to the First Lithuanian Statute (1529).
3. To determine the most common types of private documents, materials, places of issue, issuers and recipients.
4. On the basis of court practices in the 15th and early 16th centuries, to determine the peculiarities of the validity of the private document and the spread of its legal importance in the GDL.
5. To examine authentication measures used from the late 14th to the early 16th century: sealing, witnesses (*testatio*), *subscriptio* and signature of issuer.
6. Through analysis of the *formular*, to clarify the nature of the development and evolution of the private document.
7. To establish the characteristics of the coexistence of the Latin and Ruthenian document traditions.

Methods of Research

The most usable method in the study is diplomatics research method - analysis of document's form (*formular*). Also there are used analytical and comparative methods. Comparative method is applied to deal with definition of private document and compare tendencies of private document development in other countries. Statistical method was used to systematize disposable information. The part of information, which was obtained during the research, is systematized by showing it in the maps.

Literature Review

Private documents` studies are not a new topic in foreign historiography. Historians have started to discuss about private documents and distinguished them from the public ones in the nineteenth century. German and French specialists of diplomatics have laid the foundations for such studies (H. Brunner¹, J. Ficker², R. Rosenmund³, O. Posse⁴, A. de Boüard⁵), also were analyzed tendencies of medieval „pragmatic literacy“ (H. Keller⁶). Studies of evolution and implications of separate parts of document`s *formular* particularly increased since the middle of the twentieth century. These issues were discussed by German, French, Polish, Russian historians. For example, H. Fichtenau could be considered as pioneer of *arenga* studies. Other historians followed and poderet topic (K. H. Ullrich, W. Zölner, N. Damsholt, J. Avril, Z. Perzanowski, A. Adamska, P. Chojnacki ir kt.)⁷ Private documents` research in Russia was characterized by intense debate on the issue of documents` origin in the Kievan Rus. The pioneer of this discussion can be considered A. Stanislavskij, later went into details S. Valk⁸, M. Tichomirov⁹ and other historians (A. Kopanev¹⁰, V. Janin¹¹, J. Aleksejev¹², M. Sverdlov¹³). Russian diplomatic was widely studied in different aspects by A. Lapo-Danilevskij¹⁴, S. Kaštanov¹⁵, A. Kononenko¹⁶, L. Ivina¹⁷, V. Andrejev¹⁸ and others¹⁹.

---

¹ Brunner H., *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunden*, Berlin, 1880.

² Ficker J., *Beiträge zur Urkundenlehre*, I-II, Innsbruck, 1877-1878.

³ Rosenmund R., *Die Fortschritte der Diplomatik seit Mabillon*, München und Leipzig, 1897.

⁴ Posse O., *Die Lehre von den Privaturkunden*, Leipzig, 1887.

⁵ De Boüard A., *Manuel de diplomatique française et pontificale*, t. I (Diplomatique generale), Paris, 1929; t.II (L'acte prive), Paris, 1948.

⁶ Keller H., Grubmüller K., Staubach N., *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen (Münstersche Mittelalter-Schriften 65)*, München, 1992.

⁷ Historiography of „arenga“ studies view: Adamska A., *Arengi w dokumentach Władysława Lokietka: formy i funkcje*, Kraków, 1999, s. 14-15.

⁸ Панях В. М., Проблемы дипломатики частного акта в трудах С. Н. Валка, *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1978, вып. 10, с. 55-70; Валк С. Н., *Избранные труды по историографии и источниковедению. Научное наследие*, Санкт-Петербург, 2000.

⁹ Тихомиров М. Н., О частных актах в Древней Руси, *Исторические записки*, 1945, т. 17.

¹⁰ Копанех А. И., Дипломатика поземельных актов двинских крестьян XVI в., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1974, вып. 6, с. 142-161.

¹¹ Янин В. Л., *Новгородские атты XII-XV вв. Хронологический комментарий*, Москва, 1991; Янин В. Л., *Актовые печати Древней Руси X-XV вв.*, т. 1, Москва, 1970.

¹² Алексеев Ю. Г., Частный земельный акт средневековой Руси, *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1974, вып. 6, с. 125-141; Алексеев Ю. Г., Псковские купчие XIV - XV вв., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1976, т. 7, с. 126-147.

¹³ Сverdlov М. Б., Древнерусский акт X – XIV вв., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, т. 8, 1976, с. 50-69.

¹⁴ Лаппо-Данилевский А. С., *Очерк русской дипломатики частных актов*, 1920 (2-е издание СПб, 2007).

In Lithuania such studies have started later. The first was K. Jablonskis, who comprehensively studied private documents in the GDL, analyzed their form (*formular*) and presented its tendencies. More attention is paid to Latin testaments (wills), which analyzed L. Karalius²⁰. A. Gruša made a research on the earliest private document (holding exchange) in the GDL, which was written in end of the fourteenth century²¹. More general aspects of juridical written culture were analyzed by R. Ragauskienė²², in her study about private archives of the GDL nobility of the 16th century, and by A. Gruša, in his study about “documental” written culture²³. Other historians analyzed issues of document`s form (*formular*) coexistence. For example, K. Chodyncki drew attention to influence of Poland Latin documents on the GDL Ruthenian ones in the end of the 14th – beginning of the 15th centuries<sup>24</sup>. Further, M. Kosman went into details of the Lithuanian Grand Duke Vytautas` Latin, German and Ruthenian documents²⁵. K. Pietkiewicz identified specific characteristics of Latin and Ruthenian documents` coexistence in the Grand Duke`s chancellery from the middle of the 15th to the beginning of the 16th century²⁶. E. Gudavičius carried out a comprehensive study on one

---

¹⁵ Каштанов С. М., *Из истории русского средневекового источника. Акты X-XVI вв.*, Москва, 1996; Каштанов С. М., *Русская дипломатика*, Москва, 1988; Каштанов С. М., *Очерки русской дипломатики*, Москва, 1970; Каштанов С. М., К изучению формуляра великокняжеских духовных грамот конца XIV – начала XVI в., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1979, Вып. 11, с. 238-251.

¹⁶ Кононенко А. М., К вопросу о западноевропейском средневековом частном акте, *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, т. 3, Ленинград, 1970, с. 350-360.

¹⁷ Ивина Л. И., Древнейшие частные акты купли-продажи Белозерского края, *Времена и судьбы: сборник статей в честь 75-летия Виктора Моисеевича Паняха*, Санкт-Петербург, 2006, с. 342-356; Ивина Л. И., Формулярный анализ купчих грамот Центральной Руси (Переславская земля) конца XIV – XV вв., *Россия и проблемы Европейской истории: средневековье, новое и новейшее время, сб. Статей в честь С. М. Капитанова*, Ростов, 2003, с. 189-214.

¹⁸ Андреев В. Ф., Новгородские духовные XII - XV вв., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1974, вып. 6, с. 131-148; Андреев В. Ф., *Новгородский частный акт XII-XV вв.*, Л., 1986.

¹⁹ Naujausia rusų diplomatikos apžvalga žr.: Pietkiewicz K., *Paleografia Ruska*, Warszawa, 2015, s. 387-412.

²⁰ Karalius L., Testamentai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas ir kt., Vilnius, 2001, p. 718-723.

²¹ Груша А. И., *Мяноўная грамата князя Васіля Нарымонтавіча і фарміраванне пісьмовай культуры у прававой сферы Вялікага княства Літоўскага у апошняй трэці XIV - першай трэці XV ст.*, Мінск, 2010.

²² Ragauskienė R., Ragauskienė R., *Dingę istorijoje: XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatių archyvai*, Vilnius, 2015.

²³ Груша А. И., *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVII в.)*, Минск, 2015.

²⁴ Chodyncki K., О wpływach polskich na dokument ruski W. Ks. Litewskiego, *Zjazd historyków polskich w Poznaniu. Sekcja 6. Pamiętnik IV*, 1925, s. 1-7.

²⁵ Kosman M., Dokumenty wielkiego księcia Witolda, *Studia Źródłoznawcze*, t. XVI, Warszawa-Poznań, 1971, s. 139-169.

²⁶ Pietkiewicz K., Uwagi o dokumencie łacińskim w praktyce kancelarii Litewskiej, *Praeities pēdsakais. Skiriatam profesoriaus daktaro Ziganto Kiaupos 65-mečiui*, Vilnius, 2007, s. 119-134; Pietkiewicz K., *Paleografia Ruska*, s. 412-423. Taip pat žr.: Pietkiewicz K., Dokument ruski w kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka (1492-1506), *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. Studia ofiarowane Prof. dr. hab. Jerzemu Ochmańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Poznań, 1994, s. 65-86.

important document's *formula*, called *promulgatio*²⁷. Their insights are important doing research on different issues of private documents.

Sources

The research is based on a variety of documents preserved in archives and libraries in different countries and various publications. Private documents were collected from Vilnius, Warsaw, Cracow, Minsk and Moscow archives and libraries. During research time we were able to collect 1470 private documents, which chronological range covers 1385-1529. Registered 1000 private documents written in Ruthenian, 465 - in Latin and 5 – in Polish. Disposable forms of documents are originals, copies, transcripts, registers and other. However, we should talk about the fragmentation of sources. Documents given to the Catholic Church remained the best. These are private sales (*venditio*, *продажа*) and donations (*fundatio*, *donatio*, *фундуш*) of ecclesiastical institutions, which were given for Vilnius, Medininkai, Luck dioceses and their parish churches, also for Vilnius Franciscan congregation and St. Job hospital in Vilnius. It can be assumed on the basis of extant ecclesiastical books of documents' copies comparing them with included or not in these books known documents. Also taking advantage of the Grand Duke's privileges which were used for confirmation of private donations. Documents, which were disposed by gentry, remained relatively well. This is related to gentry's better access to preserve documents. We have to mark a phenomenon of the Radvilos family's archive, which absorbed and other private archives, like ones of Iljiničiai, Zaberezinskiai and others families. Documents of these and other families' are stored in the Radvilos family archive (bigger part have been stored in Warsaw²⁸, smaller parts – in Vilnius²⁹, Minsk³⁰, Kiev³¹). Separate documents' collections of dukes Sanguškos³²,

---

²⁷ Gudavičius E., *Lietuvos akto promulgacijos kelias: nuo Vytauto kanceliarijos iki Lietuvos metrikos*, Vilnius, 2006.

²⁸ Zielińska T., *Archiwa Radziwiłłów i ich twórcy*, *Archeon*, t. 66, 1978, s. 105-129; Zielińska T., *Archiwa różnych linii rodu Radziwiłłów w polskich zbiorach publicznych*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 1997, t. 7, s. 107-113.

²⁹ LVIA, f. 459, 1280. Plg.: Olechnovič L., Baniusevičius A., *Radvilų giminės dokumentų rinkinių, esančių Lietuvoje, apžvalga*, *Lietuvos archyvai*, 1995, nr. 6, p. 109-118.

³⁰ НИАБ, ф. 694. Plg.: Gołubowicz A. K., *Dokumenty i materiały rodu Radziwiłłów w archiwum Narodowym Republiki Białorusi*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 1997, t. 7, s. 93-97; Латушкін А. М., *Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў у XV – першай палове XX ст.: гістарыяграфія і крыніцы*, *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*. Сер. 3, 2006, т. 2, с. 3-9.

Oginskiai³³, Tiškevičiai³⁴, Pliateriai³⁵, Sapiegos³⁶ and other families remained as well³⁷. We think that a small part of documents, which were disposed by less wealthy noblemen, has remained relatively. Lower level of survival is related with worse storage conditions and documents often disappeared due to a variety of circumstances³⁸. The same can be said about private documents of the townspeople. For example, poor representativeness of Vilnius townspeople`s documents is related with parish of Vilnius city archive in the middle of the 17th century³⁹.

It should be noted that different types of private documents remained very unequally. We dispose most sales, foundations and donations, on the other hand, some types of private documents remained poorly, for example, testaments. They remained relatively low, especially written in Ruthenian. Other sources show that testaments were used most commonly. In the end of the 15th – beginning of the 16th century testaments have been presented as evidence in civil proceedings over property more often than other types of private documents. The same can be said about debt notes, which remained only a few, but were often used as evidence in civil proceedings.

The largest part of private documents were written in Vilnius, Trakai, Podlaskie and Novogrodek voivodeships, slightly less – in Volyn, Samogitia, Polotsk and Kiev voivodeships. The least part of private documents remained from Vitebsk, Podolia and from the North-Eastern parts of GDL (Smolensk, Chernihiv-Siver, Oka`s reiverhead principalities), which were conquered by the Grand Duchy of Moscow in the end of the 15th – beginning of the 16th century.

---

³¹ Antonienko I. E., Hiscowa L. Z., Znaczenie archiwaliów Radziwiłłów, przechowywanych w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie, dla rekonstrukcji Archiwum Radziwiłłów, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 1997, t. 7, s. 99-150.

³² Syta K., Dzieje archiwów książąt Sanguszków, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 2000, t. 11, s. 97-110; Syta K., Archiwum kniazia Andrzeja Hrehorowicza Sanguszki kowielskiego z końca XVI w., *Archiwa-Kancelarie-Zbiory*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń, 2005, t. 1, s. 29-44.

³³ LVIA, f. 1177. Płg.: Syta K., Testament Marcjana Antoniego Ogińskiego kasztelana mścislawskiego. Przyczynek do dziejów rodziny Ogińskich w Litewskim Historycznym Archiwum Państwowym w Wilnie, *Archiwa-Kancelarie-Zbiory*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń, 2008, t. 2, s. 219-231.

³⁴ LVIA, f. 716.

³⁵ LVIA, f. 1276.

³⁶ *Kazimiero Leono Sapiegos archyvo inventorinė knyga (1647/1648 m.)*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2014.

³⁷ Tiriamojo laikotarpio privačių dokumentų randame šių giminių dokumentų rinkiniuose: Menickių (LVIA, f. 599), Potockių iš Radzynie (AGAD, AP z Radz.), Tyzenhauzų (AGAD, AT), Zamoiskių (AGAD, AZ).

³⁸ Ragauskienė R., *Dingę istorijoje...*, p. 181-254.

³⁹ Apie archyvo žūtį žr.: Ragauskas A., 1650 m. kovo 30 d. Vilniaus suolininkų teismo įrašų knygu sąrašas, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, red. Kol. Pirm. A. Dubonis, kn. 3, Vilnius, 2001, p. 260-263.

General number and chronology of private documents written in Ruthenian, Latin and Polish:

Century	XIV	XV										XVI			
Decade	9, 10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	Altogether
Ruthenian	5	5	-	-	1	7	22	19	27	44	67	189	220	394	1000
Latin	1	1	1	5	9	17	12	20	33	34	50	114	69	99	465
Polish	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	5
Altogether	6	6	1	5	10	24	34	39	60	78	117	304	289	497	1470

The Structure of the Dissertation

The dissertation consists of seven chapters. The first chapter, „Terminology problems in diplomatics: document, act, private document“, examines issues of main terms and defines the private document definition. The second chapter, „Factors of private documents emergence and diffusion in the GDL in the end of the 14th – beginning of the 16th centuries“, analyses the role of the various institutions and identifies the main factors, which determined the diffusion of private documents. The third chapter, „A development of private documents in the end of the 14th – 1529“, examines types of documents, recipients, places, where documents were written and other. The fourth chapter, „Legal power of private document“, analyzes development of private document as legal instrument and its use as evidence in court. The fifth chapter, „Authentication measures of private document“, examines authentication measures like sealing, witnesses and other. The sixth chapter, „Study of the form of private documents“, analyses development of document's structure. The seventh chapter deals with „Coexistence of Latin and Ruthenian private documents“. Dissertation also supplies additional sources - lists of persons, who prepared/wrote Latin and Ruthenian private documents, lists of disposal private documents and maps issuing locations of issued documents.

Conclusions

1. The written privileges issued by the King of Poland and Grand Duke of Lithuania Jogaila in 1387 to Lithuania's noblemen, Vilnius city and Vilnius cathedral were an important impulse for juridical culture, with the written documents coming to be seen

as a guarantor of rights. Latin and Ruthenian private document traditions coexisted from the end of the 14th century. There early centers for the preparation of private documents stand out: Latin documents – the offices of the bishops of Vilnius and Luck, Ruthenian documents – the office (later chancellery) of the Grand Duke of Lithuania, the Orthodox Church and Orthodox dukes' manors. The office of Grand Duke Vytautas had the biggest influence on the development of Ruthenian documents in the GDL. There Ruthenian documents assumed Latin *formular* features due to the influence of Latin documents. That is why the archaic Ruthenian document of the end of 14th century had changed substantially by the middle of the 15th century. From the second half of the 15th century, the estates of the gentry played an important role in the spread of private documents.

2. The most important factor in the spread of private documents could be considered the growing possibilities for disposing of land holdings made possible by the privileges issued by the grand dukes in 1387 and later. A crucial breakthrough came at the end of the 15th century with the appearance of the so-called “norm of one-third“, under which nobles could freely dispose of one-third of their property. The Church's influence, promoting the tradition of Church foundations and testament writing, was also important. The emergence of large-scale land ownership by the gentry, which encouraged transactions, also had a major influence on the ingraining of the private document in society. The practice of recording court proceedings in writing and the emergence of the Lithuanian *Metrica* expanded juridical written culture in the late 15th century. The infrequent residence of the grand duke in the GDL from the middle of the 15th century encourage activity and the formation of a legal understanding on the part of the nobility. General growth of the local economy, increased demand for cash, the emergence of paper manufacturing and so on also had an influence.
3. Between 1385 and 1529, 1,470 private documents were registered: 1,000 in the Ruthenian language, 465 in Latin and 5 in Polish. Eleven main types of private documents can be identified: sales (52 in Latin and 559 in Ruthenian), foundations and donations (300 in Latin, 90 in Ruthenian), testaments (78 in Latin, 15 in Ruthenian), bestowals to person (17 in Latin, 129 in Ruthenian), mortgages (5 in Latin, 82 in Ruthenian), exchanges (2 in Latin, 54 in Ruthenian), divisions of property (28 in Ruthenian), and less common types: recordings of dowry, dower,

adoptions, and debt notes. Three stages in the diffusion of documents are distinguishable: 1) from the late 14th to the early 15th century; 2) from the 1430s to the 1500; 3) and from 1500 to 1529. At the beginning of the 16th century, a surge in the number of documents is observed: in the first decade of the 16th century the number of Latin documents doubled compared to the late 15th century, while those in Ruthenian increased threefold and in the 1520s increased 6 times. The variety of produced document types also increased, with every more cases of formalizing specific transactions. At the start of the 16th century, documents began to be written in the Polish language.

4. In the 15th century, 80 percent of private documents were written on parchment and 20 percent on paper. The earliest paper private document was issued in the 1440s. According to the sources studied, paper private documents notably increased only from the 1480s; at the start of the 16th century, 60 percent of private documents were written on paper.
5. Private documents were issued in 362 different places: from the end of the 14 century to 1450 – in 25 places, from 1450 to 1500 – in 94 places, from 1500 to 1529 – in 236 places. The largest numbers of private documents were written in the voivodeships of Vilnius, Trakai, Podlaskie and Novogrodek, and somewhat fewer in the voivodeships of Volyn, Samogitia, Polotsk and Kiev. The smallest numbers of private documents have remained from Vitebsk, Podolia, Smolensk, Chernihiv-Siver, and the Oka riverhead principalities. In the geography of private documents, Vilnius clearly dominates as the place of issue of 32 percent of the collected Latin documents and 24 percent of the Ruthenian documents (26 percent of all the documents). In the early 16th century, documents were written in Polish in four locations: Vilnius, Kėdainiai, Pasvalys, and Narutis. Several documents were issued in the Kingdom of Poland: in Cracow, Torun, Poznan, Lvov, Chernev, Gniezn, and Chozov.
6. The Eastern and Southeastern boundary of issued Latin documents had already stabilized in the first period (from the end of 14th century to 1450) near the Sluckas-Hruzdovas-Radoškovičiai line. In the early 16th century it shifted North-East to Jelna in the Polotsk voivodeship. The spread of Ruthenian private documents, meanwhile, was constant during all the periods and at the start of the 16th century covered the entire territory of the GDL.

7. From the end of 14th to the beginning of the 15th century private documents were issued by dukes, gentry, less wealthy noblemen, and townspeople. Documents issued by nobility dominated right up to 1529. In the early period, from the late 14th century to the middle of the 15th century, 60 percent of documents were issued by dukes and members of the gentry, 27 percent by less wealthy noblemen, and about 4 percent by townspeople. From the second half of the 15th century, the number of documents by less wealthy noblemen began to increase. About 45 percent of documents issued by less wealthy noblemen (dukes and gentry – about 53 percent, townspeople and peasants – about 2 percent) were written in the second half of the 15th century. In the early 16th century, 66 percent of document were issued by less wealthy noblemen, about 29 percent by dukes and gentry, and about 5 percent by townspeople, peasants and others. A few documents issued by townspeople are known from the beginning of the 15th century. The circle of issuers grew substantially in the late 15th century with the appearance of documents issued by peasants, Tartars and Jews. There were also women among the issuers of the earliest documents. From the end of the 15th century to 1450, 10 percent of all private documents were issued by women (from 1450 to 1500 – 19 percent, from 1500 to 1529 – about 12 percent). Until the end of the 15th century, the biggest numbers of documents were issued by duchesses and gentry women, somewhat fewer by noblewomen. In the early 16th century, documents issued by noblewomen started to dominate.
8. From the late 14th century to 1529, ecclesiastical recipients dominated, being given about 90 percent of documents (some 70 percent to the Catholic Church and roughly 20 percent to the Orthodox Church). The other recipients were dukes, gentry and nobles. In 1450-1500, the number of documents given to members of the nobility increased significantly to about 53 percent (mostly gentry, about 23 percent). Ecclesiastical institutions, meanwhile, were the recipients of about 47 percent of private documents. In the early 16th century, about 69 percent of private documents were issued to nobility and 31 percent to ecclesiastical institutions. Women recipients of individual private documents are known from the mid-15th century. Up to 1500 they accounted for about 7 percent of such documents, and in 1500-1529 for about 5 percent. They were typically duchesses and gentry, less often noblewomen. In the

early 16th century a few documents were issued to the grand duke and the Vilnius magistrate. The issuance of documents to commoners (townsmen, peasants, Jews) only began late in the 15th century, and in 1500-1529 such recipients made up about 4 or 5 percent.

9. Private document became an important legal instrument at the end of 15th century, when the work of the grand duke's chancellery was expanded – the Lithuanian *Metrica* emerged and it became the norm to record court proceedings in writing. In the late 15th and early 16th centuries, private documents were widely used in civil cases as the main evidence of a transaction. The earliest detected such court case is from 1482, while up to 1529 more than 200 such cases have are identified. They mostly involve sales of property, testaments and debt notes.
10. The main authentication measure used for private document was the affixing/attachment of a seal. Despite a lack of *coroboratio* in some Ruthenian documents right up to about 1510, all private documents were sealed. As the ranks of document users grew, from the early 1480s, there appeared Ruthenian sales documents whose issuers did not have their own seals (in 1481-1529 they made up about 44 percent of Ruthenian sales documents). In such cases, the other person was asked to attach his seal and that was indicated in the *coroboratio*. From the second half of the 15th century, it became common for the seals of witnesses to also be affixed. Witnesses attached their seals to Ruthenian private documents beginning in the 1460s (about 50 percent of Ruthenian private documents in the period 1466-1490, and about 90 percent in the period 1490-1529). For Latin documents, this practice appeared only in the 1490s and was much less frequent. The number of witness seals varied from one to nine in Latin documents and from one to 13 in Ruthenian ones. The witnesses who attached seals were usually people from the same environment as both parties to the transaction, so we most often find representatives of the nobility, and less often Church and public officials.
11. The inclusion of witnesses (*testatio*) was an important means of confirming documents, but was used irregularly. All Latin testaments had *testatio*, while among other types of Latin private documents about 80 percent did. *Testatio* was sporadically included in Ruthenian foundations (*fundatio*) and donations (*donatio*) only from the 1460s and became more common from the 1480s. From 1486 to 1529,

about 52 percent of the known documents of this type included a list of witnesses. But *testatio* was an obligatory part of the *formular* for Ruthenian sales documents, landholding exchanges, pledges, dowries, dowers and so on. The vast majority of documents had it. Latin private documents included from two to 14 witnesses, Ruthenian documents from one to 18. In most cases, the witnesses were people from the environment of the two parties to the transaction. The inclusion of public officials as witnesses increased noticeably from the end of the 15th century. State officials often witnessed in Ruthenian foundations and donations (about 70 percent), in bestowals to a person (about 70 percent), in exchanges (about 45 percent), in sales (about 41 percent) and in other types. State officials were much less often included as witnesses in Latin documents. A monetary fine in favor of the witnesses could be foreseen for a document issuer who violated the agreement.

12. *Subscriptio* were used rather regularly in Ruthenian private documents from the late 14th century to 1529 and about 8 percent of documents had it (77 documents in total). In Latin private documents, *subscriptio* is found from the 1430s. The names of 64 persons who prepared/signed Latin private documents are known. In the 15th century about 14 percent of Latin documents had *subscriptio*, in the early 16th century – about 18 percent. Judging by the surviving *subscriptio* of persons who prepared private documents, those in Latin were mostly written by representatives of the Catholic Church, those in Ruthenian more often were written often by secular officials, and occasionally by Orthodox Church representatives.
13. The earliest found signature is that of Duke Jurgis Lengvenaitis from 1455. It is the only one known from the 15th century. From the early 16th century, issuers' signatures have been found in 7 Ruthenian and 3 Latin private documents. One document from 1527 signed in Hebrew by the Brest Jew Jokūbas Moševičius is exceptional.
14. Already in the early 15th century private Latin documents were prepared according to a universal *formular*, i.e., using the formulas (*invocatio*, *arenga*, *intitulatio*, *promulgatio*, *naratio*, *testatio*, *coroboratio*, *datatio*, *subscriptio*) and clauses (*pertinentia*, transfer of rights) which were usual in Western Europe. In this regard, the GDL's Latin private documents were a part of the legal written culture of Western and Central Europe.

15. Latin private documents were drawn up in three forms: public, private and act. In the documents analyzed, the public and private forms are common, while the act form is less frequent. Testaments, foundations and donations prepared by a public notary were usually written in public form. Such documents appeared in the GDL at the end of the 15th century and influenced some *formular* changes in documents written in private form, such as the increased use of *datatio* at the outset of a document. The major changes in the form of Latin documents, which took place in the mid-15th century and at the transition from the 15th to the 16th century, involved an increase in the number of and changes to *formular* parts. However, an opposite process is also observed, i.e., in the elimination of certain formulas, such as the *arenga*, in Latin sale documents. It should be noted that the Vilnius Franciscan documents were very different from the rest of the Latin documents. This may be related to them maintaining a documentary tradition specific to the Franciscan Order.
16. Ruthenian private documents were written only in private form. In some cases, multiple identical documents were produced to confirm a transaction. Several surviving Ruthenian private documents from the late 14th century have a rather modest *formular*. It can be assumed that in some cases the influence of the Latin document tradition may be considered. Changes in the Ruthenian document *formular*, which began already in the early 15th century, are best shown by researching documents of personal bestowals. In the mid-15th century, the Ruthenian document changed fundamentally, with a *formular* that more or less coincided with that of the Latin document, though it also maintained some distinctive characteristics (in foundations, donations and other bestowals). A further important change is found at the end of the 15th and start of the 16th centuries, when most Ruthenian documents were supplemented with a variety of formulas. For example, even Ruthenian foundations and donations, which kept a unique (archaic) *fomular* for the longest time, was enriched with *promulgatio*, *testatio* and other *formulas* in the late 15th century. Other Ruthenian documents (sales, exchanges and so on) also assumed other specific elements from the Latin *formular*. For example, ever more often the year written in the *datatio* was calculated from the birth of Christ rather than following the Byzantine tradition of calculating the year from the creation of the world.

17. The coexistence of Latin and Ruthenian documents has shown that some formulas used in Ruthenian private documents were taken from the Latin tradition. Specifically, the *promulgatio*, the indication of the place and the *datatio*. Other formulas or their variations in Ruthenian documents in the GDL show a continuity of archaic traditions, which can be called the Byzantine legal written heritage. They include: the use of a symbolic *invocatio*, some elements of *intitulatio*, one variation of *testatio* and *protectio*, and one variation of *sanctio* and *coroboratio*. Three elements of a clause regarding the transfer/refusal of rights can be seen as purely the product of the Ruthenian legal writing tradition of the GDL, namely, a prohibition to "enter", to "claim" and to violate the agreement. On the other hand, the study has shown that Latin *formular* were also influenced by the Ruthenian tradition. Latin documents began to use the *protectio* clause and one variation of the *sanctio*.
18. Documents written in Polish corresponded to those in Ruthenian, but there is also a clear influence of the Latin *formular*, since the *invocatio* and *datatio* were written in Latin. The documents written in Polish in the GDL at the start of the 16th century shows the increasing spread of the language and users' growing demand to understand the content of documents.
19. In terms of regional provenance in the GDL, the documents that most stand out for their distinctive characteristics are those written in Polotsk and Mstislavl. The Polotsk documents are characterized by the constant use of certain formulas: a detailed description of the boundaries of landholdings and the inclusion of a *subscriptio*. The Mstislavl documents are characterized by the use of detailed description of legal subordination aspects and some elements of *intitulatio* (a specific form of the beginning pronoun and so on). However, the Polotsk and Mstislavl documents were also affected by a certain unification of protocol seen throughout all the GDL in the late 15th and early 16th century. This unification can best be seen in use of the *promulgatio* and *testatio*.
20. The Eastern boundary of the spread of Western Europe's Latin written culture reached the Grand Duchy of Lithuania in the 15th century. On the one hand, the study of the Latin private document makes it possible to draw that line at Slutsk-Hruzdovo-Rodashkovichi-Jeln. On the other hand, the indirect influence the spread

of Latin written culture, which led to changes in the Ruthenian private document, extended up to the very eastern borders of the GDL. This confirms the claims of historians who draw the border between the regions of Central-Eastern Europe and Eastern Europe along the eastern borders of the Grand Duchy of Lithuania.

Problema

Nepaisant ankstyvųjų XIII – XIV a. pradžios epizodų, susijusių su užsienio politika, rašytinės kultūros Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje plėtros pradžia galime laikyti XIV a. 8 – 9 dešimtmečiais. Šiuo metu vis dažniau imta užsienio politiką tvarkyti pasitelkiant įvairaus pobūdžio ir paskirties dokumentaciją, o dokumentai buvo pradėti naudoti ir vidaus gyvenime. Atskiras Rusijos sritis valdė Gediminaičiai nuo XIV a. 8 dešimtmečio pradžios išduoti rašytines privilegijas savo pavaldiniams, o nuo 9 dešimtmečio aptinkami privatūs dokumentai. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus gyvenime rašytinė kultūra iš esmės pasikeitė po 1387 m. šalies krikšto. Rašytiniai dokumentai greičiausiai paplito valdovo dvare ir Bažnyčioje (Vilniaus, Lucko vyskupijų raštinės, pranciškonų, dominikonų ordinai). Istoriofografijoje fiksuojama, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinė tapo vienu iš centrų, iš kurios į visuomenę pradėjo sklirti rašytinio dokumento ir rašytinio teksto kultūra, o plintantis raštingumas keitė visuomenę, jos teisinę, politinę ir net ūkio kultūrą, skatino įvairias kūrybines raiškas. Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje vienas iš kertinių momentų, kai rašytiniai dokumentai tapo suteiktų teisių garantu, buvo 1387 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos privilegijų Lietuvos katalikams bajorams, Vilniaus vyskupijai ir Vilniaus miestiečiams suteikimas. Per visą XV amžių vyko rašytinės kultūros sklaida visuomenėje – rašytiniai dokumentai sudarinėti ne tik valdovo dvare ar bažnytinėse institucijose, bet ir kunigaikščių, didikų, vidutinių ir smulkiųjų bajorų bei miestiečių aplinkoje. Nuo XV a. pr. suintensyvėjo dokumentų naudojimas vidaus gyvenime, kuomet Lietuvos didysis kunigaikštis pradėjo reguliariai išduoti rašytines privilegijas bajorams, Bažnyčiai, miestams, atskiroms žemėms, pradėjo plisti teismo proceso surašymas, o galiausiai pradėta vesti Lietuvos Metrika. XV a. didėjo bendras visuomenės raštingumo lygis, atsirado vis daugiau raštingų žmonių. XV a. didikai dalykinius ir galima manyti, esant būtinybei, asmeninius reikalus, vis dažniau tvarkydavo laiškais, kilmingųjų suplikos pasiekdavo Romos popiežių. Vis dėlto didžioji tiriamo laikotarpio visuomenės dalis apsiribojo rašto panaudojimu atliekant kasdienes turtinius sandorius. Tokiame kontekste gimė privatus dokumentas, kurį parengdavo įvairaus statuso ir išsilavinimo raštingi asmenys. Privatus dokumentas buvo svarbi įvairialypės rašytinės kultūros dalis. Norint ją tinkamai įvertinti, visų pirma, reikia suvokti privačių dokumentų

vieta, jų funkcionavimo aplinkybes to meto visuomenėje, plėtros tendencijas ir formuliario raidą. LDK buvo būdinga rašytinės kultūros recepcija lotyniškuoju ir bizantiniu pagrindu, todėl išsamesnių tyrimų reikalauja ir dviejų skirtingų dokumentų sudarymo tradicijų sąveika bei įtaka viena kitai. Šioje disertacijoje tiriami privačių dokumentų genezės ir ankstyvosios raidos klausimai. Tokiu būdu šis darbas turėtų prisidėti prie geresnio XV – XVI a. pradžios rašytinės juridinės kultūros pažinimo, atskleidžiant LDK kultūrinį daugiasluokniškumą per lotyniškosios ir rusėniškosios juridinės raštijos sistemų koegzistavimą.

Tyrimo objektas

Privatūs dokumentai – tai kunigaikščių, didikų, vidutinių ir smulkiųjų bajorų, miestiečių, ir valstiečių išduoti dokumentai, kurie buvo susiję privatinės (civilinės) teisės sritimi. Pagal paskirtį skiriamos šios privačių dokumentų rūšys: fundacijos ir donacijos, testamentai, pardavimai, mainai, įkeitimai, dovanojimai, skolarasčiai ir kt. Privačiais nelaikytini trečiųjų asmenų duoti dokumentai, tokie kaip teismo sprendimai, dekretai, skundai. Dokumentai turėjo formą (formuliarą) ir patvirtinimo priemones, kurios skyrėsi priklausomai nuo skirtingų rašytinės kultūros – lotyniškos, rusėniškos ir lenkiškos – tradicijų. Disertacijos tyrimo objektas yra dokumentas, t.y., originalas, kuris turėjo dispozicinę funkciją. Darbe analizuojami šaltiniai yra išlikę skirtingomis formomis: originalai, kopijos, nuorašai, įrašai, transumptai, registrai. Kitomis formomis pasinaudojama tiek, kiek jos atspindi informaciją apie dokumento originalą: išdavėjus/gavėjus, turinį, antspaudavimą, medžiagą ir kt.

Chronologija

Darbo chronologija apima XIV a. pab. – XVI a. pradžią (1529 m.). Aptariamojo laikotarpio pradžia siejama su žinomais XIV a. pab. išduotais privačiais dokumentais, kuomet aptinkami duomenys apie pirmuosius dviejų skirtingų raštijos tradicijų – rusėniškos ir lotyniškos – dokumentus. Ankstyviausi rusėniški dokumentai datuoti 1385 m. (valdų dovanojimas) ir 1387/1398 m. (valdų mainai), o ankstyviausias lotyniškas dokumentas buvo sudarytas apie 1387 m. (donacija). Darbas užbaigiamas Pirmuoju Lietuvos Statutu (1529). Nors Statute palyginti nedaug dėmesio skirta privačių dokumentų aptarimui, bet tai vertintina kaip tam tikra gairė dokumento funkcionavime.

Tyrimo tikslai ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – ištirti privačių dokumentų LDK XIV a. pab. - XVI a. pr. (1529 m.) funkcionavimą ir jų raidos bruožus. Šiam tikslui pasiekti iškeliami šie uždaviniai:

8. Išnagrinėti terminų diplomatikoje problematiką: dokumentas, aktas, privatus dokumentas ir nubrėžti nuostatas, kurios leistų aiškiau juos naudoti.
9. Nustatyti privačių dokumentų atsiradimo prielaidas XIV a. pab. bei tolesnę dokumento plėtrą lėmusius veiksnius iki Pirmojo Lietuvos Statuto (1529 m.).
10. Nustatyti labiausiai paplitusias privačių dokumentų rūšis, medžiagą, kurioje jie buvo parašyti, išdavimo vietas, išdavėjus ir gavėjus.
11. Remiantis teismų praktika (XV – XVI a. pr.), nustatyti privataus dokumento galiojimo ypatumus ir juridinės reikšmės sklaidą LDK.
12. Ištirti dokumentų patvirtinimo priemones XIV a. pab. – XVI a. pr.: antspaudavimą, liudytojų įrašymą, dokumentą parengusio asmens subskripcijos ir išdavėjo parašo naudojimą.
13. Pasitelkus formuliario analizę, išsiaiškinti privataus dokumento raidos ir kaitos pobūdį.
14. Nustatyti lotyniškojo ir rusėniškojo dokumento koegzistavimo pobūdį.

Tyrimo metodai

Darbe daugiausia naudojamas diplomatikos, kaip pagalbinio istorijos mokslo, tyrimo metodas, kurį sudaro dokumento formuliario analizė. Taip pat pasitelkiamas analitinis ir lyginamasis metodai. Lyginamasis metodas pritaikytas sprendžiant privataus dokumento termino apibrėžimą, aiškinantis privataus dokumento plėtros tendencijas kitose valstybėse. Disponuojami duomenys buvo sisteminami pritaikant statistinį metodą. Dalis tyrimo metu gautų duomenų susisteminti pateikiant juos žemėlapiuose.

Istoriografija

Užsienio šalių istoriografijoje privataus dokumento tyrimai yra ne nauja tema. Istorikai pradėjo diskutuoti apie privačius dokumentus ir juos atskirti nuo viešųjų praktiškai nuo XIX a. Tam pagrindus padėjo vokiečių ir prancūzų diplomatikos

tyrinėtojai (H. Brunner⁴⁰, J. Ficker⁴¹, R. Rosenmund⁴², O. Posse⁴³, A. de Boüard⁴⁴), analizuotos viduramžių vad. „pragmatinės raštijos“ tendencijos (H. Keller⁴⁵). Atskirų dokumento formuliario dalių evoliucijos ir jų reikšmės tyrimai ypač suintensyvėjo nuo XX a. vid. Šia problematika domėjosi vokiečių, prancūzų, lenkų, rusų istorikai. Pvz., arengų tyrimų pradininku galime laikyti H. Fichtenau, kuriuo sekė ir vis labiau gilinosi ir kiti tyrinėtojai (K. H. Ullrich, W. Zölner, N. Damsholt, J. Avril, Z. Perzanowski, A. Adamska, P. Chojnacki ir kt.)⁴⁶ Rusų istoriografijoje privataus dokumento tyrimai pasižymėjo intensyvia polemika dėl privačių dokumentų atsiradimo pradžios Kijevo Rusioje. Diskusijos pradininku galime laikyti XIX a. tyrinėtoją A. Stanislavskį, vėliau ją plėtojo S. Valkas⁴⁷, M. Tichomirovas⁴⁸ ir kiti istorikai (A. Kopanevas⁴⁹, V. Janinas⁵⁰, J. Aleksejevas⁵¹, M. Sverdlovas⁵² ir kt.). Rusiškąją diplomatiką, įvariais aspektais, plačiai tyrinėjo A. Lapo-Danilevskis⁵³, S. Kaštanovas⁵⁴, A. Kononenko⁵⁵, L. Ivina⁵⁶, V. Andrejevas⁵⁷ ir kt.⁵⁸

---

⁴⁰ Brunner H., *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunden*, Berlin, 1880.

⁴¹ Ficker J., *Beiträge zur Urkundenlehre*, I-II, Innsbruck, 1877-1878.

⁴² Rosenmund R., *Die Fortschritte der Diplomatie seit Mabillon*, München und Leipzig, 1897.

⁴³ Posse O., *Die Lehre von den Privaturkunden*, Leipzig, 1887.

⁴⁴ De Boüard A., *Manuel de diplomatique française et pontificale*, t. I (Diplomatique generale), Paris, 1929; t.II (L'acte prive), Paris, 1948.

⁴⁵ Keller H., Grubmüller K., Staubach N., *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen (Münstersche Mittelalter-Schriften 65)*, München, 1992.

⁴⁶ Arengų istoriografiją plačiau žr.: Adamska A., *Arengi w dokumentach Władysława Lokietka: formy i funkcje*, Kraków, 1999, s. 14-15.

⁴⁷ Панеях В. М., Проблемы дипломатики частного акта в трудах С. Н. Валка, *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1978, вып. 10, с. 55-70; Валк С. Н., *Избранные труды по историографии и источниковедению. Научное наследие*, Санкт-Петербург, 2000.

⁴⁸ Тихомиров М. Н., О частных актах в Древней Руси, *Исторические записки*, 1945, т. 17.

⁴⁹ Копанех А. И., Дипломатика поземельных актов двинских крестьян XVI в., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1974, вып. 6, с. 142-161.

⁵⁰ Янин В. Л., *Новгородские акты XII-XV вв. Хронологический комментарий*, Москва, 1991; Янин В. Л., *Актовые печати Древней Руси X-XV вв.*, т. 1, Москва, 1970.

⁵¹ Алексеев Ю. Г., Частный земельный акт средневековой Руси, *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1974, вып. 6, с. 125-141; Алексеев Ю. Г., Псковские купчие XIV - XV вв., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1976, т. 7, с. 126-147.

⁵² Сverdlov М. Б., Древнерусский акт X – XIV вв., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, т. 8, 1976, с. 50-69.

⁵³ Лаппо-Данилевский А. С., *Очерк русской дипломатики частных актов*, 1920 (2-е издание СПб, 2007).

⁵⁴ Каштанов С. М., *Из истории русского средневекового источника. Акты X-XVI вв.*, Москва, 1996; Каштанов С. М., *Русская дипломатика*, Москва, 1988; Каштанов С. М., *Очерки русской дипломатики*, Москва, 1970; Каштанов С. М., К изучению формуляра великокняжеских духовных грамот конца XIV - начала XVI в., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1979, Вып. 11, с. 238-251.

⁵⁵ Кононенко А. М., К вопросу о западноевропейском средневековом частном акте, *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, т. 3, Ленинград, 1970, с. 350-360.

⁵⁶ Ивина Л. И., Древнейшие частные акты купли-продажи Белозерского края, *Времена и судьбы: сборник статей в честь 75-летия Виктора Моисеевича Панеяха*, Санкт-Петербург, 2006, с. 342-356; Ивина Л. И., Формулярный анализ купчих грамот Центральной Руси (Переславская земля) конца XIV – XV вв., *Россия и*

Lietuvoje tokie tyrimai prasidėjo vėliau. Pirmasis rusėniškus privačius LDK dokumentus kompleksiskai tyrė K. Jablonskis, analizavo jų formuliarą ir pateikė atskirų formulių tendencijas⁵⁹. Daugiau dėmesio susilaukė lotyniškieji testamentai, kuriuos analizavo L. Karalius⁶⁰. Ankstyviausią XIV a. pab. rusėnišką privatų dokumentė, kuriuo fiksuojami valdų mainai, ištyrė A. Gruša⁶¹. Bendresni juridinės rašytinės kultūros aspektai analizuoti R. Ragauskienės privačių bajorų archyvų XVI a.⁶² ir A. Grušos „dokumentinės“ raštijos tyrimuose⁶³. Kiti tyrėjai analizavo dokumentų formuliarų koegzistavimo problemas. Štai K. Chodynckis atkreipė dėmesį į Lenkijos lotyniškų dokumentų įtaką XIV a. pab. - XV a. pr. LDK rusėniškų dokumentų formuliarui⁶⁴. Toliau tyrimą plėtojo M. Kosmanas tyręs Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto lotyniškų, vokiškų ir rusėniškų dokumentų formuliarą⁶⁵. K. Pietkiewiczus nustatė lotyniškojo ir rusėniškojo dokumento koegzistavimo ypatumus Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje XV a. vid. – XVI a. per.⁶⁶ Be to, E. Gudavičius atliko išsamų vienos dokumento formuliario dalies – promulgacijos – tyrimą⁶⁷. Jų įžvalgos svarbios ir tiriant privačius dokumentus.

Šaltiniai

проблемы Европейской истории: средневековье, новое и новейшее время, сб. Статей в честь С. М. Капитанова, Ростов, 2003, с. 189-214.

⁵⁷ Андреев В. Ф., Новгородские духовные XII - XV вв., *Вспомогательные Исторические Дисциплины*, 1974, вып. 6, с. 131-148; Андреев В. Ф., *Новгородский частный акт XII-XV вв.*, Л., 1986.

⁵⁸ Naujausia rusų diplomatikos apžvalga žr.: Pietkiewicz K., *Paleografia Ruska*, Warszawa, 2015, s. 387-412.

⁵⁹ Jablonskis K., *Istorija ir jos šaltiniai*, sud. V. Merkys, Vilnius, 1979, p. 219-296.

⁶⁰ Karalius L., Testamentai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas ir kt., Vilnius, 2001, p. 718-723.

⁶¹ Груша А. И., *Мяноўная грамата князя Васіля Нарымонтавіча і фарміраванне пісьмовай культуры у прававой сферы Вялікага княства Літоўскага у апошняй трэці XIV - першай трэці XV ст.*, Мінск, 2010.

⁶² Ragauskienė R., *Dingę istorijoje: XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatių archyvai*, Vilnius, 2015.

⁶³ Груша А. И., *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVII в.)*, Минск, 2015.

⁶⁴ Chodynckis K., O wpływach polskich na dokument ruski W. Ks. Litewskiego, *Zjazd historyków polskich w Poznaniu. Sekcja 6. Pamiętnik IV*, 1925, s. 1-7.

⁶⁵ Kosman M., Dokumenty wielkiego księcia Witolda, *Studia Źródłoznawcze*, t. XVI, Warszawa-Poznań, 1971, s. 139-169.

⁶⁶ Pietkiewicz K., Uwagi o dokumencie łaćnińskim w praktyce kancelarii Litewskiej, *Praeities pēdsakais. Skiriama profesoriaus daktaro Zigmano Kiaupos 65-mečiui*, Vilnius, 2007, s. 119-134; Pietkiewicz K., *Paleografia Ruska*, s. 412-423. Taip pat žr.: Pietkiewicz K., Dokument ruski w kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka (1492-1506), *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. Studia ofiarowane Prof. dr. hab. Jerzemu Ochmańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Poznań, 1994, s. 65-86.

⁶⁷ Gudavičius E., *Lietuvos akto promulgacijos kelias: nuo Vytauto kanceliarijos iki Lietuvos metrikos*, Vilnius, 2006.

Darbas parengtas remiantis įvairių valstybių archyvuose ir bibliotekose saugomais dokumentais bei dokumentų publikacijomis. Tyrimo metu buvo surinkti dokumentai iš Vilniaus, Varšuvos, Krokuvos, Minsko ir Maskvos archyvų bei bibliotekų. Tyrimo metu pavyko surinkti 1470 privačių dokumentų, kurių chronologinės ribos apima 1385 – 1529 m. Suregistruoti 1000 rusėnų, 465 lotynų ir 5 lenkų kalbomis surašyti privatūs dokumentai. Disponuojamų dokumentų formos: originalai, kopijos, nuorašai, registrai ir kt. Vis dėlto, tenka kalbėti apie šaltinių fragmentiškumą. Geriausiai yra išlikę katalikų Bažnyčiai skirti dokumentai. Tai - privačios fundacijos, donacijos ir pardavimo dokumentai, suteikti Vilniaus, Medininkų, Lucko vyskupijoms ir jų parapijų bažnyčioms, taip pat Vilniaus pranciškonų vienuolijai ir Šv. Jobo špitolei. Tai galima spręsti remiantis išlikusiomis bažnytinių dokumentų nuorašų knygomis, lyginant į jas patekusių ir nepatekusių dokumentų skaičių, taip pat pasinaudojant valdovų privilegijomis, kuriomis buvo patvirtinamos privačios donacijos. Sąlygiškai neblogai išliko didikų giminių disponuoti dokumentai. Tai sietina su geresnėmis galimybėmis saugoti dokumentus. Išskirtume Radvilų giminės archyvo fenomeną, į kurią suplaukė nemažai privačių, Iljiničių, Zaberezinskių ir kt. giminių, archyvų.). Šių ir kitų giminių dokumentai saugomi Radvilų archyve (didžioji dalis archyvo saugoma Varšuvoje⁶⁸, kita – Vilniuje⁶⁹, Minske⁷⁰, Kijeve⁷¹). Taip pat išliko kunigaikščių Sanguškų archyvas⁷², Oginskių⁷³, Tiškevičių⁷⁴, Pliaterių⁷⁵, Sapiegų⁷⁶ ir kt.⁷⁷ dokumentų rinkiniai. Manome,

---

⁶⁸ Zielińska T., *Archiwa Radziwiłłów i ich twórcy*, *Archeon*, t. 66, 1978, s. 105-129; Zielińska T., *Archiwa różnych linii rodu Radziwiłłów w polskich zbiorach publicznych*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 1997, t. 7, s. 107-113.

⁶⁹ LVIA, f. 459, 1280. Plg.: Olechnovič L., Baniusevičius A., *Radvilų giminės dokumentų rinkinių, esančių Lietuvoje, apžvalga*, *Lietuvos archyvai*, 1995, nr. 6, p. 109-118.

⁷⁰ НИАБ, ф. 694. Plg.: Gołubowicz A. K., *Dokumenty i materiały rodu Radziwiłłów w archiwum Narodowym Republiki Białorusi*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 1997, t. 7, s. 93-97; Латушкін А. М., Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў у XV – першай палове XX ст.: гістарыяграфія і крыніцы, *Вестнік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*. Сер. 3, 2006, т. 2, с. 3-9.

⁷¹ Antonienko I. E., Hiscowa L. Z., *Znaczenie archiwaliów Radziwiłłów, przechowywanych w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie, dla rekonstrukcji Archiwum Radziwiłłów*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 1997, t. 7, s. 99-150.

⁷² Syta K., *Dzieje archiwów książąt Sanguszków*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa, 2000, t. 11, s. 97-110; Syta K., *Archiwum kniazia Andrzeja Hrehorowicza Sanguszki kowieleckiego z końca XVI w.*, *Archiwa-Kancelarie-Zbiory*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń, 2005, t. 1, s. 29-44.

⁷³ LVIA, f. 1177. Plg.: Syta K., *Testament Marcjana Antoniego Ogińskiego kasztelana mściślawskiego. Przyczynek do dziejów rodziny Ogińskich w Litewskim Historycznym Archiwum Państwowym w Wilnie*, *Archiwa-Kancelarie-Zbiory*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń, 2008, t. 2, s. 219-231.

⁷⁴ LVIA, f. 716.

⁷⁵ LVIA, f. 1276.

⁷⁶ *Kazimiero Leono Sapiegos archyvo inventorinė knyga (1647/1648 m.)*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2014.

kad išliko palyginti nedidelė vidutinių ir smulkesnių bajorų turėtų privačių dokumentų dalis. Menkesnis išlikimas sietinas su prastesnėmis saugojimo galimybėmis, o dokumentai dažnai žūdavo dėl įvairiausių aplinkybių⁷⁸. Tą patį galima pasakyti ir apie miestiečių dokumentų fragmentiškumą, pvz., Vilniaus miestiečių dokumentų reprezentatyvumas yra menkas dėl Vilniaus miesto archyvo žuvimo XVII a. vid.⁷⁹

Atkreiptinas dėmesys, kad labai nevienodai išliko skirtingų rūšių privačių dokumentų kiekis. Daugiausia disponuojame pardavimų, fundacijų ir donacijų, o kai kurios privačių dokumentų rūšys išlikę menkai, pvz., testamentai. Jų išliko palyginus nedaug, ypač rusėniškų. Gretutiniai šaltiniai rodo, kad būtent testamentai funkcionavo kone plačiausiai, kadangi dažniau nei kitų rūšių privatūs dokumentai, jie buvo pasitelkiami kaip įrodymas XV a. pab. – XVI a. pr. civilinėse bylose dėl turto. Tą patį galime pasakyti ir apie skolarasčius, kurių išliko vos keli, o teismuose buvo dažnai pasitelkiami kaip įrodymas.

Geografiškai daugiausia dokumentų, kurie buvo išduoti Vilniaus, Trakų, Palenkės ir Naugarduko vaivadijose, kiek mažiau – Voluinėje, Žemaitijoje, Polocko, Kijevo vaivadijose. Mažiausiai dokumentų išliko iš Vitebsko, Podolės ir LDK priklausiusių Šiaurės-Rytų žemių (Smolensko, Okos aukštupio, Černigovo-Siverų), kurios buvo užkariautos Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės XV a. pab. – XVI a. pr.

Bendra lotyniškų, rusėniškų ir lenkiškų dokumentų chronologija ir skaičius:

amžius	XIV	XV										XVI			
dešimtmt.	9, 10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	Iš viso
rusėniški	5	5	-	-	1	7	22	19	27	44	67	189	220	394	1000
lotyniški	1	1	1	5	9	17	12	20	33	34	50	114	69	99	465
lenkiški	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	5
Iš viso	6	6	1	5	10	24	34	39	60	78	117	304	289	497	1470

Disertacijos struktūra

⁷⁷ Tiriamojo laikotarpio privačių dokumentų randame šių giminių dokumentų rinkiniuose: Menickių (LVIA, f. 599), Potockių iš Radzynės (AGAD, AP z Radz.), Tyzenhauzų (AGAD, AT), Zamoiskų (AGAD, AZ).

⁷⁸ Ragauskienė R., *Dingę istorijoje...*, p. 181-254.

⁷⁹ Apie archyvo žūtį žr.: Ragauskas A., 1650 m. kovo 30 d. Vilniaus suolininkų teismo įrašų knygų sąrašas, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, red. Kol. Pirm. A. Dubonis, kn. 3, Vilnius, 2001, p. 260-263.

Disertaciją sudaro septyni skyriai. 1 skyrius, „Terminų problematika diplomatikoje: dokumentas, aktas, privatus dokumentas“, skirtas terminų analizei ir pateikiamas privataus dokumento apibrėžimas. 2 skyriuje, „Privačių dokumentų atsiradimo ir išplitimo veiksniai LDK XIV a. pab. – XVI a. pr.“, analizuojamas įvairių institucijų vaidmuo ir nustatomi pagrindiniai privataus dokumento plėtrą skatinę veiksniai. 3 skyriuje, „Privačių dokumentų raida XIV a. pab. – 1529 m.“, analizuojami dokumentų rūšys, gavėjai, dokumentų išdavimo vietos ir kt. 4 skyriuje, „Privataus dokumento juridinė galia LDK (XV – XVI a. pr.)“, tiriama privataus dokumento juridinė galia ir panaudojimas kaip įrodymo teisme. 5 skyriuje, „Privataus dokumento patvirtinimo priemonės LDK XIV a. pab. – XVI a. pr.“, analizuojamos privačių dokumentų patvirtinimo priemonės: antspaudavimas, liudytojų įrašymas ir kt. 6 skyrius, „Privačių dokumentų formuliario tyrimas“, skirtas privačių dokumentų struktūros raidai nustatyti. 7 skyrius skirtas „Lotyniškų ir rusėniškų privačių dokumentų koegzistavimui“. Taip pat pridedami priedai – privačius lotyniškus ir rusėniškus dokumentus surašiusių asmenų sąrašai, disponuojamų privačių dokumentų sąrašai, dokumentų išdavimo vietų lokalizacijai skirti žemėlapiai.

Išvados

1. 1387 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos suteiktos rašytinės privilegijos Lietuvos bajorams, Vilniaus miestui ir Vilniaus katedrai tapo rašytinei juridinei kultūrai svarbiu postūmiu, o rašytinis dokumentas imtas suvokti kaip teisių garantas. Nuo XIV a. pab. koegzistavo lotyniškasis ir rusėniškasis privatus dokumentas. Išskirti šie ankstyvieji dokumentų sudarymo centrai: lotyniškų dokumentų – Vilniaus ir Lucko vyskupų raštinės ir Vilniaus pranciškonų aplinka, rusėniškų – Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinė, Stačiatikių Cerkvė ir stačiatikių kunigaikščių dvarai. LDK rusėniško dokumento raidai didžiausią įtaką turėjo didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinė. Joje dėl lotyniško dokumento įtakos rusėniškieji įgavo lotyniško formuliario elementų. Tai lėmė, kad XIV a. pab. egzistavęs archainis rusėniškasis dokumentas iki XV a. vid. pakito iš esmės. Nuo XV a. antrosios pusės svarbų vaidmenį privačių dokumentų sklaidoje vaidino didikų dvarai.

2. Pagrindiniu privačių dokumentų plėtros veiksniumi laikytume galimybių disponuoti žemės valdomis augimą, kurį atvėrė 1387 m. ir vėlesnės valdovų privilegijos. Esminis lūžis įvyko tik XV a. pab., atsiradus vadinamojo „trečdalis“ normai, kuomet kilmingieji galėjo laisvai disponuoti trečiaja savo turto dalimi. Svarbi buvo Bažnyčios įtaka, skatinusi fundacijų ir testamentinio palikimo tradiciją. Taip pat privataus dokumento įsitvirtinimui visuomenėje daug įtakos turėjo, transakcijas skatinusi, besiformuojanti didikų stambioji žemėvalda. Juridinę rašytinę kultūrą praplėtė įprastu tampa nuo XV a. pab. teismo proceso surašymas bei Lietuvos Metrikos atsiradimas. Diduomenės aktyvumą ir teisinės sąmonės formavimąsi skatino nuo XV a. antrosios pusės retas valdovo rezidavimas LDK. Įtakos turėjo vietinis bendras šalies ekonominis pakilimas, padidėjęs grynųjų pinigų poreikis, popieriaus gamybos atsiradimas ir kt.
3. 1385 – 1529 m. suregistruota 1470 privačių dokumentų: 1000 rusėnų, 465 lotynų ir 5 lenkų kalbomis surašyti privatūs dokumentai. Išskirta 11 pagrindinių dokumentų rūšių: pardavimai (lotyniškų iš viso 52; rusėniškų - 559), fundacijos ir donacijos (lot. 300, rus. 90), testamentai (lot. 78, rus. 15), suteiktys ir dovanojimai (lot. 17, rus. 129), įkeitimai (lot. 5, rus. 82), mainai (lot. 2, rus. 54), dalybos (rus. 28), mažiau išlikusios rūšys: kraičio, dovio užrašymai, adopcijos, skolarasčiai. Išskirtini 3 dokumentų plitimo etapai: 1) XIV a. pab. – XV a. pr., 2) XV a. 4-5 dešimtmečiai. – 1500 m., 3) 1500 – 1529 m. XVI a. pr. stebimas dokumentų skaičiaus proveržis: lotyniškų dokumentų XVI a. pirmajame dešimtm. padaugėjo kone du kartus, lyginant su XV a. pab., o rusėniškų XVI a. pirmajame ir antrajame dešimtm. padaugėjo kone tris kartus, lyginant su XV a. pabaiga, o XVI a. trečiajame dešimtm. - net 6 kartus. Taip pat didėjo ir sudaromų dokumentų rūšių įvairovė, vis daugiau atsirado specifinių sandorių fiksavimo atvejų. XVI a. pradžioje dokumentai imti rašyti lenkų kalba.
4. XV a. apie 80 proc. privačių dokumentų parašyti pergamente ir apie 20 proc. popieriuje. Ankstyviausias popierinis privatus dokumentas buvo išduotas XV a. 5 dešimtm. Pagal analizuotus šaltinius, pastebimai popierinių privačių dokumentų daugėjo tik nuo XV a. devinto dešimtmečio, o jau XVI a. pr. jie sudarė apie 60 proc. dokumentų.
5. Privatūs dokumentai buvo išduoti 362 skirtingose vietose: XIV a. pab. – 1450 m. - 25, 1450 – 1500 m. - 94 ir 1500 – 1529 m. - 236. Geografiškai daugiausia dokumentų

buvo išduoti Vilniaus, Trakų, Palenkės ir Naugarduko vaivadijose, kiek mažiau – Voluinėje, Žemaitijoje, Polocko, Kijevo vaivadijose, o mažiausiai dokumentų išliko iš Vitebsko, Podolės, Smolensko, Okos aukštupio, Černigovo-Siverų kunigaikštysčių. Privačių dokumentų geografijoje ryškiai dominuoja Vilnius, kuriame buvo išduota bent 32 proc. surinktų lotyniškų dokumentų ir 24 proc. rusėniškų dokumentų (iš viso apie 26 proc.). XVI a. pr. 4 vietose buvo surašyti dokumentai ir lenkų kalba: Vilniuje, Kėdainiuose, Pasvalyje ir Narutyje. Keli dokumentai išduoti Lenkijos Karalystėje – Krokuvoje, Torūnėje, Poznanėje, Lvove, Černeve, Gniezne ir Chožove.

6. Lotyniškų dokumentų išdavimo Rytinė ir Pietrytinė riba nusistovėjo jau pirmuoju plėtros etapu XIV a. pab. – 1450 m. ties Slucku-Hruzdovu-Rodaškovičiais, XVI a. pr. kiek pasistūmėjo į Šiaurės Rytus iki Jelno, Polocko vaivadijoje. Tuo tarpu rusėniškų privačių dokumentų sklaida vyko nuosekliai visu laikotarpiu ir XVI a. pr. apėmė visą LDK teritoriją.
7. Nuo pat XIV a. pab. – XV a. pr. žinomi privatūs dokumentai, kuriuos išdavė kunigaikščiai, didikai, vidutiniai ir smulkieji bajorai, miestiečiai. Kilmingųjų suteikti dokumentai dominavo iki pat 1529 m. Ankstyvuojant laikotarpiu XIV a. pab. – XV a. vid. kunigaikščių ir didikų dokumentai sudarė apie 69 proc., vidutinių ir smulkiųjų bajorų – apie 27 proc., miestiečių – apie 4 proc. visų surinktų privačių dokumentų. Nuo XV a. antrosios pusės ėmė gausėti vidutinių ir smulkiųjų bajorų dokumentų. XV a. antroje pusėje jų išduoti dokumentai sudarė apie 45 proc. (kunigaikščių ir didikų – apie 53 proc., miestiečių, valstiečių – apie 2 proc.). XVI a. pr. vidutinių ir smulkiųjų bajorų dokumentai sudarė apie 66 proc., o kunigaikščių ir didikų – apie 29 proc., miestiečių, valstiečių ir kt. – apie 5 proc. Pavieniai miestiečių išduoti dokumentai žinomi nuo XV a. pr. XV a. pab. gerokai išsiplėtė išdavėjų ratas, kuomet atsirado valstiečių, totorių ir žydų išduotų dokumentų. Tarp ankstyvųjų dokumentų išdavėjų būta ir moterų. Jų suteikti dokumentai XIV a. pab. – 1450 m. sudarė apie 10 proc. visų privačių dokumentų, 1450-1500 m. – apie 19 proc., 1500 – 1529 m. – apie 12 proc. Iki XV a. pab. daugiausiai dokumentų suteikė kunigaikštės ir didikės, kiek mažiau bajorės. XVI a. pr. įsivyrąja bajorių išduoti dokumentai.
8. XIV a. pab. – 1450 m. tarp gavėjų dominavo Bažnyčios institucijos, kurioms buvo suteikta apie 90 proc. visų dokumentų (Katalikų Bažnyčiai – apie 70 proc, Stačiatikių

Cerkvei – apie 20 proc.), o kiti dokumentai buvo išduoti kunigaikščiams, didikams ir bajorams. 1450-1500 m. kilmingiesiems skirtų dokumentų gerokai padaugėjo – sudarė apie 53 proc. (daugiausia didikai – apie 23 proc.), o Bažnytinėms institucijoms – apie 47 proc. (Katalikų Bažnyčiai – apie 38 proc, Stačiatikių Cerkvei – apie 9 proc.). XVI a. pr. kilmingiesiems buvo skirta apie 69 proc. privačių dokumentų, o Bažnytinėms institucijoms – apie 31 proc (Katalikų Bažnyčiai – apie 25 proc, Stačiatikių Cerkvei – apie 6 proc.). Pavienių privačių dokumentų gavėjos moterys žinomos nuo XV a. vid. ir iki 1500 m. sudarė apie 7 proc., 1500 – 1529 m. – apie 5 proc. Jos dažniausiai buvo iš kunigaikščių ar didikų giminių, rečiau bajorės. XVI a. pr. keli dokumentai buvo skirti Vilniaus miestui ir valdovui. Pavieniams nekilmingų socialinių grupių atstovams (miestiečiams, valstiečiams, žydams) dokumentai imti išdavinti tik XV a. pab., o XVI a. pr. tokių gavėjų buvo apie 4-5 proc.

9. Svarbiu teisiniu instrumentu privatūs dokumentai tapo XV a. pab., kuomet išsiplėtė Didžiojo kunigaikščio kanceliarijos veikla - atsirado Lietuvos Metrika ir tapo norma raštiškai fiksuoti teismų procesus. XV a. pab. – XVI a. pr. privatūs dokumentai buvo plačiai naudojami civilinėse bylose kaip pagrindinis sandorį patvirtinantis įrodymas. Ankstyviausias aptiktas privataus dokumento panaudojimo teisme atvejis yra iš 1482 m., o iki 1529 m. iš viso užfiksuota virš 200 tokių atvejų, dažniausiai – pardavimai, testamentai ir skolarasčiai.
10. Pagrindine privataus dokumento patvirtinimo priemonė buvo išdavėjo antspaudo prikabinimas/prispaudimas. Nepaisant koroboracijos trūkumo kai kuriuose rusėniškuose dokumentuose iki pat XVI a. pirmojo dešimtmečio pab., visi privatūs dokumentai buvo antspauduoti. Vis labiau plečiantis dokumentų vartotojų ratui, nuo XV a. 9 dešimtmečio pr. atsirado rusėniški pardavimo dokumentai, kurių išdavėjai neturėjo savo antspaudo (1481-1529 m. tokių išdavėjų rusėniškuose pardavimų dokumentuose buvo apie 44 proc.). Tokiais atvejais antspauduodavo kitas asmuo ir tai buvo nurodoma koroboracijoje. Nuo XV a. antros pusės atsirado praktika kartu prispausti ir liudytojų antspaudus. Rusėniškuose dokumentuose liudytojais antspaudavo nuo XV a. 7 dešimtmečio pr. (1466 – 1490 m. liudytojų antspauduoti dokumentai sudarė apie 50 proc. rusėniškų pardavimų, o 1490 - 1529 m. jau 90 proc.), o lotyniškuose dokumentuose ši praktika atsirado tik XV a. 10 dešimtmečio ir buvo taikoma gerokai rečiau. Lotyniškų dokumentų liudytojų antspaudų skaičius

svyravo nuo 1 iki 9, o rusėniškų kiek daugiau: nuo 1 iki 13. Tarp antspauduojančių liudytojų paprastai buvo abiejų sandorio pusių aplinkos asmenys, todėl dažniausiai sutinkame bajorijos atstovus, rečiau Bažnyčių ir valstybės pareigūnus.

11. Liudytojų įrašymas buvo svarbi dokumento patvirtinimo priemonė, tačiau naudota netolygiai. Visi lotyniški testamentai turi testaciją, kitų rūšių dokumentai – apie 80 proc. Rusėniškose fundacijose ir donacijose testacija buvo epizodiškai įrašoma tik nuo XV a. 7 dešimtme., dažnesnė tampa nuo XV a. 9 dešimtme. (1486-1529 m. ją turėjo apie 52 proc. žinomų šios rūšies dokumentų). Tačiau rusėniškuose pardavimuose, įkeitimuose, mainuose, dovio, kraičio ir kituose užrašymuose testacija buvo privaloma formuliario dalis. Ją turėjo didžioji dauguma dokumentų. Lotyniškuose dokumentuose buvo įrašoma nuo 2 iki 14 liudytojų, o rusėniškuose – nuo 1 iki 18. Dažniausiai liudytojais buvo abiejų sandorio pusių atstovų aplinkos žmonės. Valstybės pareigūnų testacijose pastebimai padaugėjo nuo XV a. pab. Valstybės pareigūnai dažniau liudijo rusėniškose fundacijose ir donacijose (apie 70 proc. testacijų), suteiktyse ir dovanojimuose (apie 70 proc.), mainuose (apie 45 procentuose), pardavimuose (apie 41 proc.) ir kt., o lotyniškuose privačiuose dokumentuose buvo įrašomi gerokai rečiau. Dokumento išdavėjui už sandorio sulaužymą galėjo būti numatoma pinigine bauda jų naudai.
12. Rusėniškuose dokumentuose nuo XIV a. pab. iki XVI a. pr. subskripcija buvo įrašoma gana tolygiai ir ją turėjo apie 8 proc. dokumentų (viso prie 77 dokumentų). Lotyniškuose privačiuose dokumentuose subskripcijos aptinkamos nuo XV a. 4 dešimtme. Žinomi 64 lotyniškus dokumentus parengusių/pasirašiusių asmenų vardai. XV a. apie 14 proc. visų žinomų lotyniškų dokumentų turi subskripciją, o XVI a. pr. tokių – apie 18 proc. Sprendžiant pagal išlikusias dokumentus parengusių asmenų subskripcijas, lotyniškų privačių dokumentų sudarytojai dažniausiai buvo katalikų Bažnyčios atstovai, o rusėniškų dokumentų dažniau buvo pasaulietinės valdžios pareigūnai, bet buvo ir stačiatikių Cerkvės atstovų.
13. Anksčiausias išdavėjo aptiktas parašas – 1455 m. kunigaikščio Jurgio Lengvenaičio ir tai yra vienintelis žinomas XV a. atvejis. XVI a. pr. išdavėjų parašai rasti 7 rusėniškuose ir 3 lotyniškuose dokumentuose. Išskirtinis 1527 m. Bresto žydo Jokūbo Moševičiaus išduotas dokumentas, kurį jis pasirašė hebrajų kalba.

14. Jau XV a. pr. LDK privatūs lotyniški dokumentai rengti pagal universalų formuliara, t.y., buvo naudojamos V. Europoje įprastos formulės (*invokacija, arenga, intituliacija, promulgacija, naracija, testacija, koroboracija, datacija, subskripcija*) ir klauzulės (dalis *teisių perleidimo/atsisakymo, pertinencija*). Šiuo atžvilgiu, LDK privatūs lotyniški dokumentai buvo Vakarų ir Vidurio Europos lotyniškosios teisinės raštijos dalis.
15. Lotyniški privatūs dokumentai buvo sudaromi trimis formomis: viešąja, privačiąja ir aktine. Analizuotuose šaltiniuose dažniausiai aptinkamos viešoji ir privačioji formos, aktinė pasitaiko rečiau. Viešąja forma dažniausiai buvo sudaromi viešųjų notarų surašyti testamentai, fundacijos ir donacijos. Tokie dokumentai atsirado XV a. pab. ir įtakojo kai kurių privačiąja forma sudaromų dokumentų formuliario dalių eiliškumą, pvz., vis dažnesnį datacijos įrašymą pradedamajame protokole ir kt. Didžiausi lotyniškų dokumentų formuliario pokyčiai vyko XV a. vid. ir XV – XVI a. sandūroje pasireiškę formuliario dalių gausėjimu ir jų kaita. Tačiau pastebėtas ir tam tikras atvirkštinis procesas, t.y., kai kurių formulių, pvz., arengos, atsisakymas lotyniškuose pardavimo dokumentuose. Reikia pažymėti, kad Vilniaus pranciškonų dokumentų sudarymas aiškiai skyrėsi nuo likusių lotyniškųjų dokumentų. Tai gali būti siejama su pranciškonų išlaikyta jų ordinui būdinga dokumento tradicija.
16. Rusėniški privatūs dokumentai buvo sudaromi tik privačiąja forma. Kai kuriais atvejais sandoriui patvirtinti buvo sudaromi keli vienodi dokumentai. Išlikę keli XIV a. pab. rusėniški dokumentai surašyti vadinamąja archaine forma, yra skurdaus formuliario. Galima daryti prielaidą, kad kai kuriais atvejais jau svarstyta apie ankstyvąją lotyniškosios tradicijos įtaką. Jau XV a. pr. vyko rusėniškojo dokumento formuliario kismas, kuris geriausiai atsiskleidžia tiriant suteiktis ir dovanojimus. XV a. vid. rusėniškas dokumentas pasikeitė iš esmės, jo formuliaras daugmaž sutapo su lotyniškaisiais dokumentais, nors išlaikė ir savitų bruožų (fundacijose, donacijose ir kituose dovanojimuose). XV a. pab. – XVI a. pr. fiksuojamas svarbus pokytis, kuomet dauguma rusėniškų dokumentų pasipildė įvairiomis formulėmis. Pavyzdžiui, net ir savitą struktūrą ilgiausiai išlaikiusios rusėniškos fundacijos ir donacijos XV a. pab. pasipildė promulgacija, testacija ir kt. Kiti rusėniški dokumentai (pardavimai, mainai ir kt.) perėmė iš lotyniškosios tradicijos ir kitus specifinius elementus, pvz.,

vis dažniau datacijoje metai buvo rašomi skaičiuojant nuo Kristaus gimimo, o ne bizantiškai tradicijai būdingo skaičiavimo nuo pasaulio sukūrimo.

17. Lotyniško ir rusėniško dokumento koegzistavimas parodė, kad dalis LDK rusėniškų privačių dokumentų formulių buvo perimtos iš lotyniškojo. Tai – promulgacija, vietos nurodymas ir datacija. Kita dalis formulių ar jų variacijų LDK rusėniškuose privačiuose dokumentuose liudija archainių raštvedybos tradicijų tęstinumą, kuri galime vadinti bizantiškos juridinės raštijos palikimu. Tai - simbolinės invokacijos, kai kurių intituliacijos elementų, vienos testacijos formulės varianto, protekcijos klauzulės, vieno sankcijos ir koroboracijos formulių varianto naudojimas. Išskirtinai LDK rusėniškos juridinės raštijos produkcija galime laikyti tris teisių perleidimo/atsisakymo klauzulės elementus, t.y., draudimas „įeiti“, „ieškoti“ ir laužyti sandorį. Savo ruožtu, tyrimas atskleidė, kad ir lotyniškas LDK privataus dokumento formularas patyrė rusėniško įtaką. Lotyniški dokumentai perėmė protekcijos klauzulę ir vieną sankcijos siužetą.
18. Lenkiškų privačių dokumentų formularas atitiko rusėniškųjų, tačiau esama ir lotyniškojo įtakos, nes invokacijos ir datacijos formulės buvo rašomos lotynų kalba. Dokumentų rašymas lenkų kalba LDK XVI a. pr. rodo augantį jos plitimą ir vis didėjančią dokumentų vartotojų poreikį suprasti turinį.
19. LDK kontekste regioniško požiūriu išsiskyrė Polocko ir Mstislavlio dokumentai, turėję daugiausia savitų bruožų. Polocke surašytiems dokumentams būdingas nuoseklus naudojimas kai kurių formuliario elementų - detalus valdų ribų aprašymas ir subskripcijos įrašymas. Mstislavlio dokumentai išsiskyrė dispozicijoje plačiai išdėstomais teisinio pavaldumo dalykais ir kai kurių intituliacijos elementų (pvz., pradžios įvardžio forma ir kt.) naudojimu. Tačiau Polocko ir Mstislavlio dokumentus XV a. pab. – XVI a. pr. paveikė visos LDK mastu vykęs visų privačių dokumentų tam tikras protokolo suvienodinimas, kuris geriausiai matomas per promulgacijos ir testacijos naudojimą.
20. Vakarų Europos lotyniškoji rašytinė kultūros tiesioginė sklaida į Rytus ribą pasiekė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. Viena vertus, lotyniškojo privataus dokumento tyrimas šią ribą leidžia brėžti Slucko-Hruzdovo-Rodaškovičių-Jelno linija. Kita vertus, netiesioginė lotyniškosios rašytinės kultūros sklaida, lėmusi

rusėniško privataus dokumento formuliaro pokyčius, pasistūmėjo iki pat Rytinių LDK pakraščių. Tai patvirtina istoriografijos teiginius apie Vidurio Rytų ir Rytų Europos regionų ribos brėžimą ties Rytinėmis LDK sienomis.

**List of Publications on the Topic of the Thesis / Publikacijų disertacijos
tematika sąrašas**

1. Privataus dokumento juridinė galia XV - XVI a. pradžioje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, 2014, p. 43-55.
2. Privataus dokumento patvirtinimo priemonės XIV a. pab. - XV a., *Lietuvos istorijos studijos*, t. 35, 2015, p. 24-39.
3. The origin and outspread of private documents in the Grand Duchy of Lithuania from the end of 14th to the beginning of the 16th century, *Lituanica-Slavica Posnaniensia*, 2016 [spauodoje / in press]

**List of Presentations on the Topic of the Dissertation / Pranešimų disertacijos
tematika sąrašas**

1. Факторы появления и распространения частных документов в Великом Княжестве Литовском в конце XIVв. – начале XVI в., *международная конференция „Великое княжество Литовское: политика, экономика, культура“*, Минск, 2015.11.06.

About the Author

Mindaugas Klovas graduated his MA in History at the Faculty of History of Vilnius University in 2012 and began his doctoral studies in the same year. While being a PhD student, M. Klovas published 3 articles and presented the results of his research in one international conferences Minsk. Also, M. Klovas has been awarded a scholarship for academic achievements by the Research Council of Lithuania in 2016.

Apie autorių

Mindaugas Klovas 2012 m. baigė istorijos magistro studijas Vilniaus universiteto Istorijos fakultete ir tais pačiais metais pradėjo doktorantūros studijas. Būdamas doktorantu, M. Klovas publikavo 3 straipsnius, o savo tyrimų rezultatus pristatė vienoje tarptautinėse konferencijose Minske. 2016 m. M. Klovui buvo paskirta Lietuvos mokslo tarybos stipendija už doktoranto akademinis pasiekimus.

Author's contacts/ Autoriaus kontaktai: mindaugas.klovas@yahoo.com